

ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA

VOL. XXIV, 10

SECTIO B

1969

Z Zakładu Geografii Fizycznej Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi UMCS w Lublinie
Kierownik: prof. dr Adam Malicki

Stanisław SURDACKI

**Chomik europejski *Cricetus cricetus* (Linnaeus, 1758)
na Płaskowyżu Głubczyckim i terenach przyległych**

Хомяк европейский *Cricetus cricetus* (Linnaeus, 1758) в районе Глубчицкой
возвышенности и на примыкающей территории

Der europäische Hamster *Cricetus cricetus* (Linnaeus, 1758) der das Plateau
von Głubczyce und die anliegenden Gebiete bewohnt

WPROWADZENIE

Dotychczasowa literatura, zarówno krajowa, jak i obca, nie zawiera danych dotyczących występowania chomika europejskiego na obszarze Płaskowyżu Głubczyckiego i na terenach przyległych, tzn. w południowo-zachodniej części Kotliny Raciborskiej i w południowej części Nieceki Kozielskiej. Są to obszary położone w widłach rzek Odry i Osobłogi. Administracyjnie należą one do powiatu Głubczyce i częściowo do powiatów: Koźle, Krapkowice i Racibórz.

Autorzy niemieccy, tacy jak Nehring (4, 5, 6), Pax (7, 8), Wehrt (10), poświęcili wprawdzie w swoich pracach sporo miejsca rozmieszczeniu chomika europejskiego, pomimo to jednak opracowanie tego zagadnienia ma jeszcze znaczne luki. Jedną z luk chciałbym teraz wypełnić.

Trudno jest dzisiaj zgodzić się ze stanowiskiem, że dawniej chomik europejski na omawianych terenach nie występował. Badacze niemieccy, zbierając materiał dotyczący rozprzestrzenienia chomika europejskiego, opierali się prawie wyłącznie na korespondencjach informatorów terenowych i na kwestionariuszach niemieckiej służby ochrony roślin. Zwracano głównie uwagę na masowe pojawienia się tego szkodnika, tzw. plagi chomika. Jeśli występował on więc w małym nasileniu lub tylko w sporadycznych wypadkach, mógł być przez czynniki admini-

stracyjne i przez rolników przeoczony. Wiem z doświadczenia, że do tego rodzaju informacji należy podchodzić krytycznie. Nie poparte bowiem badaniami terenowymi, mogą być zawodne. Z moich wywiadów dotyczących dawnego występowania chomika europejskiego, tj. mniej więcej przed czterdziestu laty, wynika, że gatunek ten bytuje na omawianym terenie od tamtego czasu, oczywiście w zmiennych ilościach.

Chomik europejski należy do tego gatunku ssaków, który po zajęciu odpowiadających mu pod względem ekologicznym terenów nie opuszcza ich sam, jeśli nie jest tępiony bądź przez szeroko zakrojone akcje niszczenia, stosowane niekiedy bezpośrednio przez człowieka, bądź jeśli nie wyginie na skutek radykalnej zmiany stosunków środowiskowych. Moje kilkakrotne wywiady drogą ankiet nie przynosiły żadnych pozytywnych wyników, jeśli idzie o sprawę występowania chomika w powiecie Głubczyce. Przyczyną tego była w niektórych przypadkach nieznamość terenu, niekiedy również nieznamość gatunku zwierzęcia itp. Miało to miejsce zwłaszcza tam, gdzie personel agronomiczny okazał się niedostatecznie doświadczony lub, jako nowy element na danym terenie, nie był w stanie udzielić gruntownych informacji. Dopiero osobiste rekonesanse i badania kontrolne na omawianym obszarze (w latach 1963, 1964, 1967, 1968, 1969) pozwoliły mi uzyskać faktyczne dane, dotyczące rozmieszczenia gryzonia.

Przy oznaczaniu typów gleb i podłoża glebowego na badanym obszarze posłużyłem się danymi z literatury (1,3). Rozmieszczenie lasów podano według mapy 1 : 300 000 (2).

WYNIKI

W wyniku badań na wymienionych obszarach stwierdziłem istnienie ogółem 41 stanowisk chomika europejskiego (tab. 1 i 2), w tym 34 stanowiska czynne i 7 stanowisk opuszczonych. Rozmieszczone są one na różnych typach gleb. Zdecydowana większość stanowisk umiejscowiona jest na glebach brunatnych wytworzonych z utworów lessowych, lessowatych i pylastych (ryc. 1).

Lessy i gleby typu lessowatego pokryte są — według mapy zbiorowej opracowanej pod redakcją Musierowicza — dwoma płatami gleb bielcowych lekkich, średnich i ciężkich, na których znajdują się dwa stanowiska chomika europejskiego — w miejscowościach Baborów i Dziecmarowy. Z innych opracowań wynika, że w tych miejscowościach pokłady lessowe sięgają w głąb ponad 2—3 m (1). A zatem mniej więcej pod warstwą gleby uprawnej typu bielcowego znajdują się tam pokłady lessu, w których chomik znajduje doskonałe siedlisko podziemne. Tam

Tab. 1. Zestawienie liczebności stanowisk chomika europejskiego według rodzajów gleb i podłoża

Eine Zusammenstellung der Zahlenmässigkeit des europäischen Hamster nach der Bodenart und dem Bodenuntergrund

Typ gleby	Ilość i rodzaj stanowiska		Razem
	czynne ++	opuszczone +	
1. Lessy i utwory pylaste	31	2	33
2. Gleby gliniasto-piaszczyste	1	3	4
3. Gleby bielcowe lekkie, średnie i ciężkie .	2	1	3
4. Gleby wytworzone ze skał osadowych . .	—	1	1
5. Mady	—	—	—
Razem	34	7	41

właśnie (a nie jak to powierzchownie widać — na bielicach) buduje on swoje gniazda. W warstwie gleby bielcowej znajduje się tylko otwór wejściowy, zasadnicza zaś budowa korytarzy i licznych komór odbywa się w utworach lessowych. Znamienny jest fakt, że chomik na badanym obszarze przekłada gleby lessowe i lessopodobne (80% stanowisk) nad inne (20% stanowisk).

Gryzoń ten nie zajmuje północno-zachodniej części powiatu głubczyckiego, ponieważ zbudowana jest ona z piaskowców i łupków o płytkiej warstwie zwietrzliny, nie wystarczającej chomikowi do budowy gniazd. Toteż obszarów o tym charakterze gleb i podłoża — jak to widać na ryc. 1 — zwierzę zupełnie nie zasiedla. Nie zajmuje ono również małych wysepek o charakterze piaszczysto-wydmowym i mad rzecznych, które obejmują najniższe partie gruntów w dolinie rzeki Odry. Wydmy są tu wprawdzie rzadkie, niemniej jednak sypkie piaski nie pozwalają chomikowi na osiedlanie się. Utwory tego typu zasypują zwierzętom komory gniazdowe, spichlerzowe i liczne korytarze. Mad chomik nie zasiedla m. in. ze względu na wysoki poziom wód gruntowych, które mogłyby zalewać zwierzętom gniazda lub nadmierną wilgocia powodować w gniazdach pleśnienie zapasów pokarmu, a wreszcie — stwarzać zwierzęciu niesprzyjające warunki dla snu zimowego.

Korzystnym czynnikiem wpływającym na utrzymanie się omawianego gatunku na tym obszarze jest konfiguracja terenu. Wyzyskując jego falistość chomik osiedla się w wyższych partiach, na pagórkach i lekko pochylonych zboczach. gdzie zabezpieczony jest przed zalewem

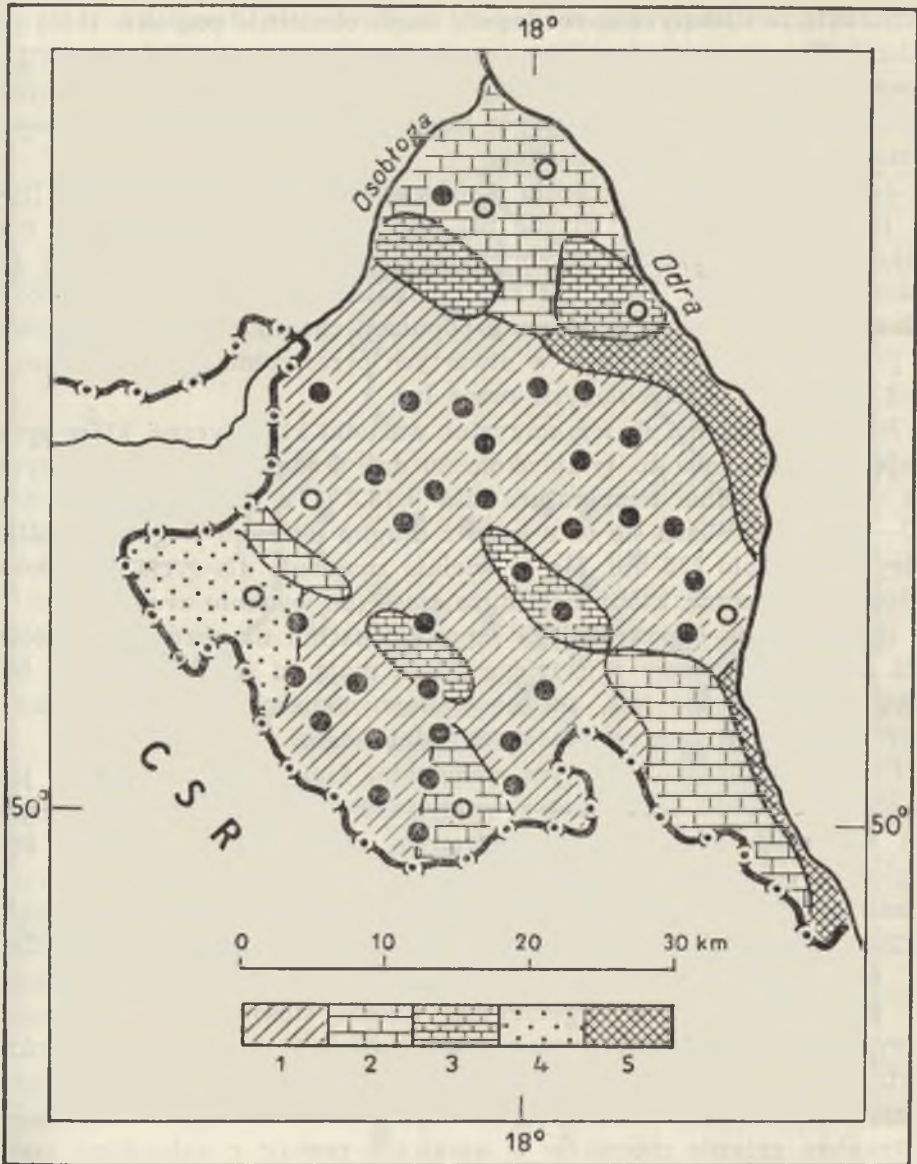
Tab. 2. Wykaz stanowisk chomika europejskiego *Cricetus cricetus* (Linnaeus, 1758)Eine Aufstellung der durch den europäischen Hamster *Cricetus cricetus* (Linnaeus, 1758) eingenommen Stellungen

Powiat Kreis	Nazwa stanowiska Ortschaft	Rodzaj stanowiska	Powiat Kreis	Nazwa stanowiska Ortschaft	Rodzaj stanowiska	
Głubczyce	Baborów	++	Głubczyce	Turków	++	
	Bliszczyce	++		Uciechowice	++	
	Braciszów	+		Wojnowicze	++	
	Branice	++		Zalesie	++	
	Chróścielów	++		Zubrzyce	+÷	
	Debrzyce	++		Kozle	Dzielany	++
	Dzieńmarowy	++			Gościęcín	++
	Dzierżkowice	+			Grudynia Wielka	++
	Dzierżysław	++			Jakubowice	++
	Głubczyce	++			Mościowakrze	++
	Gołuszowice	+	Ostrożnica		++	
	Grobniki	++	Pawłowiczki		++	
	Jabłonka	++	Trawniki		++	
	Kietrz	++	Większyce		+	
	Lisiećice	++	Wronin		++	
	Nasiedle	++	Krapkowice	Chudoba	+	
	Niekazanice	++		Kornica	++	
	Pilszcz	++	Racibórz	Żużela	+	
	Pomorzowice	++		Czerwiężyce	++	
	Posucice	++		Rudnik	+	
Raków	++	Szanowice		++		

++ — stanowiska czynne, + — stanowiska opuszczone.

++ — aktiv bewohnte Stellungen, + — verlassene Stellungen.

wód opadowych. Takie usytuowanie gniazd ma szczególnie korzystne znaczenie w okresie jesiennym i wiosennym oraz w czasie wychowywania młodych. Młode chomiki bowiem, prowadzące jeszcze gniazdowy tryb życia, zabezpieczone są tu przed zatopieniem. Populacja gatunku ma więc większe szanse przeżycia podczas zdarzających się niekiedy przypadków ulewnych deszczów w terenie falistym niż w miejscu równym i niskim. Zazwyczaj największe szkody wśród gryzoni polnych powodują na niskich partiach gruntu wody spływające po ulewach. Z takim przypadkiem zetknąłem się już w swoich badaniach terenowych nad susłem perełkowanym w Sławęcinie (9), gdzie opady atmosferyczne

Ryc. 1. Rozmieszczenie stanowisk chomika europejskiego na Płaskowyżu Głubczyckim i terenach przyległych na tle warunków glebowych i rodzajów podłoża; 1—lessy i utwory pylaste, 2—gleby gliniasto-piaszczyste, 3—gleby bielcowe lekkie, średnie i ciężkie, 4—gleby wytworzone na zwietrzelinach skał osadowych, 5—mady

Die Verteilung der Wohnstellungen des europäischen Hamsters auf dem Głubczycker Plateau und den anliegenden Gebieten in Anbetracht auf die Bodenverhältnisse und die Art des Untergrundes; 1—Loess und staubige Gebilde, 2—Tonig-sandiger Boden, 3—leichter, mittelschwerer und schwerer Mergelboden, 4—Bodenarten die auf verwittertem Ablagerungsgestein entstanden, 5—Alluvialboden

o charakterze ulewnym spowodowały nagłe obniżenie pogłowia całej populacji. Chomik, mając pod tym względem lepsze warunki na falistych zboczach Płaskowyżu Głubczyckiego, mógł bezpiecznie przetrwać okresy deszczów nawalnych i w dalszym ciągu jego populacja na tamtejszych obszarach ma duże szanse trwania.

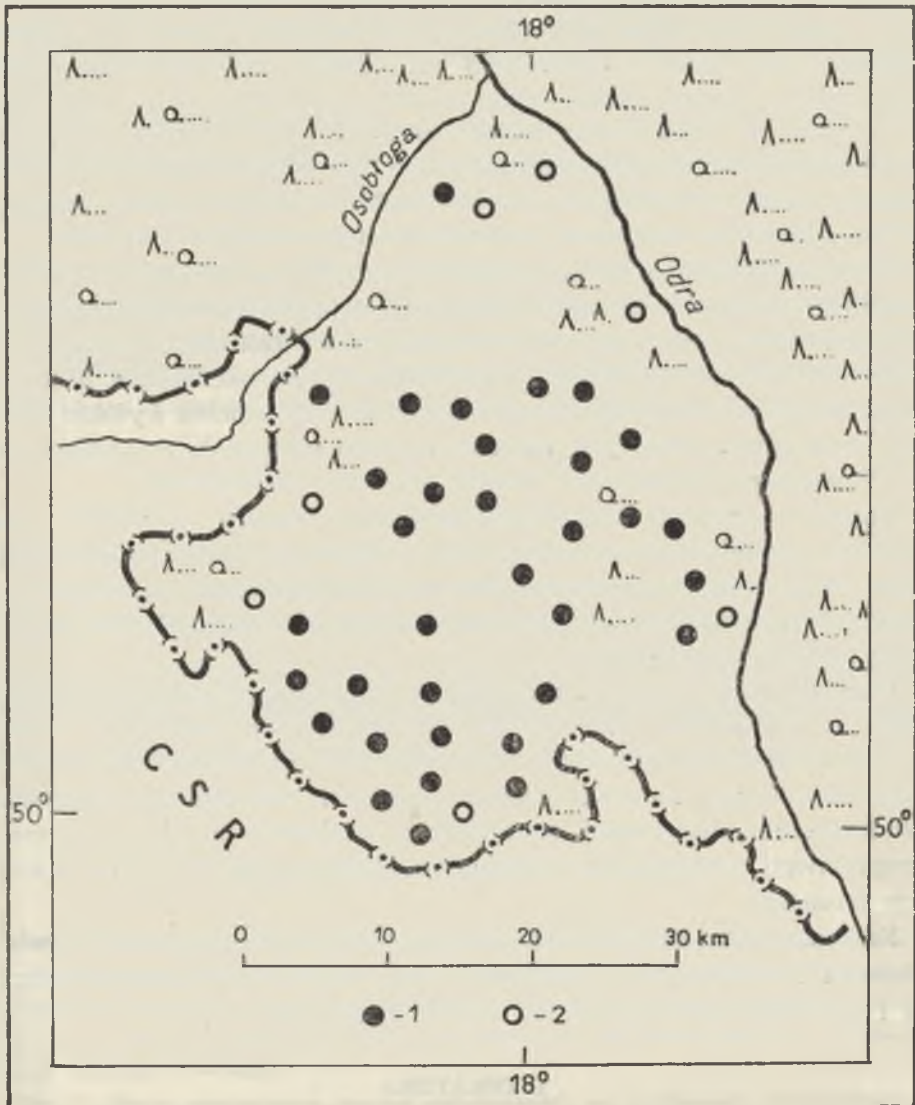
Jak widać z rozmieszczenia stanowisk chomika europejskiego (ryc. 2), lasy na omawianym terenie nie odgrywają roli hamującej w rozwoju populacji chomika — wymienione tereny należą do najmniej zalesionych w Polsce. Fakt ten zaliczyć należy do ważnych czynników, które działają na rzecz egzystencji populacji chomika, gatunku stepowego przystosowanego do życia w otwartych przestrzeniach, nie w warunkach zakrytych i zacienionych przez las.

Nie bez znaczenia są też korzystne warunki klimatyczne, które sprawiają, że zima trwa tu tylko około 30 dni, średnia temperatura stycznia $-1,1^{\circ}\text{C}$, średnia temperatura lata $+18,8^{\circ}\text{C}$, a roczna suma opadów 600—650 m/m. Wiąże się to z kolei z długim okresem wegetacji roślin, który trwa około 225 dni. Ma to wielkie znaczenie dla życia chomików, zwłaszcza dla samic, które mają dużo czasu (po wydaniu drugiego miotu) do zgromadzenia odpowiedniego zapasu pokarmu na okres zimy. Również młode pochodzące z drugiego miotu mają tu więcej czasu na budowę gniazd, co nie jest, jak się wydaje, obojętne dla dobrego przygotowania się do przetrwania okresu zimowego.

Chomik europejski jest tym elementem fauny, który związany jest na obszarze Polski zachodniej z wprowadzonym przez człowieka zespołem sztucznego stepu, reprezentowanym przez pola uprawne. Pod względem gospodarczo-rolniczym ogólnie można powiedzieć, że tereny te należą do strefy pszeniczno-jęczmienno-buraczanej. Szeroko stosowane uprawy pszenicy, jęczmienia ozimego, żyta, lucerny, bobiku, kukurydzy, lnu oraz buraków i ziemniaków zapewniają chomikom obfitość pokarmu przez długi okres wegetacyjny. Często stosowane w oziminach wsiewki konicyń i lucern zapewniają zwierzętom nie tylko wysokowartościowy pokarm, ale i zabezpieczenie bytowania w tym siedlisku po zżęciu ozimin, przez okres kilku lat. Nic więc dziwnego, że najczęściej spotykałem gniazda chomików w uprawach pszenic z wsiewkami konicyń i lucern oraz w poplonach tych kultur po skoszeniu ozimin.

Niektóre połacie upraw polowych na omawianym obszarze cechuje wielka liczebność chomika europejskiego. Stwierdziłem taki stan m. in. w Nasiedlu, gdzie w r. 1968 znajdowało się na niektórych polach 10 kopców chomików na ha, a w r. 1969 na polach pszenicy — 3 kopce na ha. Do obfitujących w chomiki zaliczyć też należy takie miejscowości, jak Dzierżysław, Lubotyń, Ludmierzyce, Pliszcz czy Jabłonka. Dużym pogłowiem chomików charakteryzował się r. 1967. Zjawisko bardzo

wyraźnie zaznaczało się zwłaszcza na polach Dzierżysławia, gdzie gryzoń czynił dość znaczne szkody w uprawach polowych.

Ryc. 2. Rozmieszczenie stanowisk chomika europejskiego na Płaskowyżu Głubczyckim i terenach przyległych w zależności od rodzaju użytkowania ziemi; 1—stanowiska czynne, 2—stanowiska opuszczone, 3—lasy, 4—granica państwowa
Die Wohnstellenverteilung des europäischen Hamsters auf dem Głubczycker Plateau und den anliegenden Gebieten in Abhängigkeit von der Art der Bodenbebauung; 1—aktiv bewohnte Stellen, 2—verlassene Stellen, 3—Wälder, 4—Staatsgrenze

Jak już wspominałem, centrum stanowisk chomika europejskiego znajduje się na glebach wytworzonych na podłożach utworów pyłowych. Warto przy tym zwrócić uwagę na fakt zmniejszania się na peryferiach tych gleb (strefach brzeżnych) nie tylko ilości stanowisk, lecz i liczebności gniazd chomików na jednostkę powierzchni. Liczebność gryzoni zmniejsza się wraz z obniżaniem się terenu na terytorium Niecki Kozielskiej i Kotliny Raciborskiej w kierunku Odry, aż do zupełnego ich zaniku. W niektórych miejscowościach, gdzie chomik europejski występował dawniej, dziś zupełnie zanikł lub pojawia się on już tylko czasami. Mamy tu do czynienia z biotopami, w których gryzoń znajduje się na pograniczu minimum potrzebnych mu warunków do życia.

Wreszcie zupełny brak omawianego gatunku, tak dawniej, jak i dziś, stwierdzić można na terenach nizinnych, najniższych, znajdujących się w dolinie rzeki Odry. Są to przeważnie łąki i pastwiska położone na madach. Pomimo iż najczęściej zmeliorowane, odznaczają się one wysokim poziomem wody gruntowej bądź są zalewane przez wysokie stany wód rzeki Odry. Jasne jest więc, że na tych obszarach, ze względu na swe wymagania ekologiczne, chomik nie może występować.

Chomik europejski zasiedlający omawiane obszary, a zwłaszcza południową i południowo-wschodnią część Płaskowyżu Głubczyckiego, przedłuża swój zasięg na wyżynne obszary Czechosłowacji, a Brama Morawska jest pomostem dla rozprzestrzenienia się tego gatunku na obszary bardziej południowe.

Przedstawione wyniki badań nad występowaniem chomika europejskiego na Płaskowyżu Głubczyckim nie traktuję jako ostateczne — ulegną one w przyszłości pewnym uzupełnieniom. Prowadzone są bowiem nadal badania nad możliwie pełnym poznaniem warunków i stosunków rozmieszczenia, liczebności stanowisk i wielkości populacji chomika europejskiego zarówno na omawianym obszarze, jak też i na sąsiednich terenach.

Na koniec mam przyjemność podziękować Panu Profesorowi Dr. habil. Adamowi Malickiemu za życzliwość, jaką mnie darzył podczas zbierania i opracowywania materiałów do niniejszej pracy.

LITERATURA

1. Maruszczak H.: Une analyse paléogéographique de la repartition du loess Polonais et de ses caractères lithologique directs. Extrait du Bulletin Peryglacialny, nr 20, Łódź, ss. 133—152.
2. Mitteleuropa. 1 : 300 000. Ausgabe Nr 2, Blatt-Nr P 51. Oppeln 1944.
3. Musierowicz A.: Mapa gleb Polski, oprac. zbiorowe na podstawie mapy w skali 1 : 300 000. Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa, 1958.

4. Nehring A.: Neue Notizen über Verbreitung und landwirtschaftliche Bedeutung des Hamsters in Deutschland. Deutsche Landwirtschaftliche Presse, 1889, 474.
5. Nehring A.: Die Verbreitung des Hamsters (*Cricetus vulgaris*) in Deutschland. Archiv. f. Naturgesch., 60, Jg., I. Bd., Berlin, 1894, ss. 15—33.
6. Nehring A.: Neue Notizen zur Hamsterplage. Landw. Presse, 26. J. 1889, 1018.
7. Pax F.: Die Tierwelt Schlesiens. Jena 1921, ss. 1—342.
8. Pax F.: Die schlesische Tierwelt. Schlesische Monographien. Land der Zukunft. Kultur u. Wirtschaft im schlesischen Lebensraume, 1944.
9. Surdacki S.: Dynamika populacji susła perelkowanego *Citellus suslicus* (Gueldenstaedt, 1770) w Sławęcinie w latach 1961—1966. Ann. Univ. Mariae Curie-Skłodowska, sectio B, vol. XXIII, 9, Lublin 1968, ss. 223—247.
10. Werth E.: Der gegenwärtige Stand der Hamsterfrage in Deutschland. Mit. 4 Textfiguren und 8 Karten. Arbeiten aus der biologischen Reichsanstalt für Land-und Fortswirtschaft, Band 21, Heft 2, Berlin 1934, ss. 201—253.

РЕЗЮМЕ

О наличии хомяка европейского *Cricetus cricetus* (Linnaeus, 1758) в районе Глубчицкой возвышенности не было до настоящего времени данных в литературе. В работе представлены, обнаруженные автором, расположения 34 активных мест обитания и 7 мест покинутых хомяком на фоне типов почвы и основания (рис. 1), а также способов использования земли (рис. 2).

ОБЪЯСНЕНИЯ К РИСУНКАМ И ТАБЛИЦАМ

Рис. 1. Места размещения хомяка европейского на Глубчицкой возвышенности и в прилегающих районах на фоне почвенных условий и типа основания: 1 — лессы и пылеватые отложения, 2 — глинисто-песчаные почвы, 3 — легкие подзолистые почвы, средние и тяжелые почвы, 4 — почвы, образованные на выветрившихся осадочных горных породах, 5 — мады.

Рис. 2. Места размещения хомяка европейского на Глубчицкой возвышенности и смежных районах в зависимости от способа использования земли. 1 — активные места обитания, 2 — места покинутые хомяком, 3 — леса, 4 — государственная граница.

Табл. 1. Количественный состав мест обитания хомяка европейского по типам почв и основания.

Табл. 2. Реестр мест обитания хомяка европейского *Cricetus cricetus* (Linnaeus, 1758). ++ — активные места, + — покинутые места.

ZUSAMMENFASSUNG

Vom Auftreten des europäischen Hamsters *Cricetus cricetus* (Linnaeus, 1758) auf dem Gebiet des Głubczyceer Plateaus wurde bis dahin in der Literatur noch nicht erwähnt. Der Autor gab eine Darstellung von 34 aktiv durch den Hamster bewohnten und 7 durch ihn verlassenen Stellungen in Anbetracht auf die Bodenarten und den Bodenuntergrund (Skizze 1) sowie in Anbetracht auf die Art der Bodenbebauung (Skizze 2) an.